

יוסף פותר החלומות

בני יונין

ראשי פרקים:

סיפור יוסף ואחיו

יוסף כמידת היסוד

על החלום

סיכום

יוסף נחשב לאחד משבעת הרועים¹, המפרנסים הרוחניים של עם ישראל. במאמר זה אנסה להבין את דמותו של יוסף, ולהבין למה הוא נחשב לאחד מהרועים. לאחר מכן אתייחס בהקשר זה למאמר "היינו כחולמים" של אדמו"ר הזקן, ותורה ס"ד של רבי נחמן. אבל ראשית, אפתח בניחוח ספרותי של סיפור של יוסף במקרא - סיפור יוסף ואחיו.

סיפור יוסף ואחיו

הסיפור של יוסף ואחיו הוא סיפור מופלא ועמוק, אבל הוא נראה לי תמיד מלא בפרטים שקשה לחבר ביניהם. כאשר התעמקתי בו ראיתי לפתע איך בסיפור על בעל החלומות כל העלילה אכן מתחברת - אך לא כסיפור רגיל, אלא כאילו הוא עצמו מתרחש בתוך חלום. זה היה הדבר שתמיד משך אותי בסיפור הזה, אף שלא הבחנתי בו במפורש, ולא יכולתי להגדירו. הסיפור מתחיל משני החלומות שחולם יוסף על כך שכולם, אפילו השמש והירח, עתידים להשתחוות לו. עכשיו, האחים שכבר קינאו בו בגלל יחסו המועדף של יעקב, מקנאים בו ושונאים אותו עוד יותר. יעקב מחליט לשלוח את יוסף לבקר את אחיו. כשיוסף פוגש אותם בדותן שנאתם מתגברת כל כך עד שהם רוצים להרוג אותו, ורק בדרך מקרה גמור עוברת לידם אורחת ישמעאלים בדרך למצרים, והם משנים את תוכניתם. יוסף מוצא מהבור, נמכר, ומגיע למצרים, שם הוא עתיד לעלות לגדולה. בלי החלומות אותם חלם יוסף, לא היה מתפתח הסיפור, והוא לא היה יורד כלל למצרים.

במצרים הוא מגיע אל לא אחר מאשר שר הטבחים, הממונה על שר בית הסוהר (או שר בית הסוהר עצמו ע"פ המדרש), והוא מוצא את דרכו שוב אל הבור, ומשם - הוא עולה להיות המשנה למלך מצרים. ושוב, גם כאן, אם יוסף לא היה מגיע לבית הסוהר, הוא לא היה פוגש

¹ "וְהָיָה זֶה שְׁלוֹם אֲשׁוּר כִּי יָבֹא בְּאֶרְצָנוּ וְכִי יִדְרֹךְ בְּאֶרְמְנֵינוּ וְהִקְמֵנוּ עָלָיו שְׂבַע רְעִים וְשָׂמְנָה נְסִיכֵי אָדָם" (מיכה ה', ד'). שבעה רועים אלו נדרשו אלו נדרשו בגמרא על דמויות מפתח בהיסטוריה היהודית, ובזוהר מוזכר יוסף בין שבעה הצדיקים המקבילים לשבעה רועים אלו - "שבעה זכאי קשוט לקיימא לון ולאנהרא לון כל חד וחד לקביל יומיה ושתיל להו כל חד וחד בדרא דאתחזי ליה ואינון אבהן דעלמא אברהם יצחק ויעקב ויוסף ומשה ואהרן ודוד." (זוהר חדש כרך א (תורה) פרשת תולדות דף מ"ד עמוד ב').

בשר המשקים, והסיפור היה תגלגל אחרת. בסיפור של יוסף שולטים המקריות והגורל שמחליפים את התנועה המכוונת של הדמויות, וכמו בחלום, המציאות האקראית מתבררת כמכוונת אל יעדיהם הנסתרים של הדמויות.

בעצם, כל הסיפור הוא סיפור של "נבואה שמגשימה את עצמה" - כאילו המציאות כולה מתגייסת על מנת לקדם את הסיפור. לכל אורכו מתרחשים המוני פרטים קטנים, כמו ה"איש" שיוסף פגש בשדה ואשת פוטיפר שהתאהבה ביוסף - שמופיעים בסיפור על מנת לקדם את העלילה, ושוב נעלמים.

בניגוד לאקראיות ולמקריות המכוונים את העלילה, ניתן לזהות אלמנטים קבועים השזורים לאורך הסיפור. יש קשר הדוק בין הירידה שלו מטה לעליה שלו מעלה. בתחילה, אחיו מורידים אותו לבור על מנת להרגו, ובמצרים, הוא מוצא מן הבור ונהפך למשנה למלך. בעצם, כבר כשהוא מגיע למצרים הוא נפגש דווקא עם שר הטבחים, נעשה כאן שימוש באלמנט ספרותי שמשמש בפרט שולי לכאורה, כדי לרמז על העתיד. כאילו הסיפור נכתב על פי חוק עתיק בתולדות התאטרון: "רובה שהיה תלוי על הקיר במערכה הראשונה יירה במערכה האחרונה". מאז המחזה היווני, היה קיים הרעיון שכל פרט בהצגה חייב להתקשר איכשהו בצורה מוסתרת או גלויה למחזה וכל הפרטים חייבים להיות שזורים זה בזה - וגם הסיפור של יוסף מציית לרעיון זה.

כאשר מביטים על הסיפור בכללו, הדמיון בין הסיפור של יוסף לסיפור אחר, המוכר כל כך לכולנו, פשוט זועק. אפשר להעזי ולומר שמגילת אסתר פשוט נכתבה על פי המתכונת של סיפור יוסף. כבר במדרש רבא² נעשית השוואה ארוכה בין הסיפורים, בה מובאים פסוקים דומים רבים.

האווירה של מגילת אסתר מזכירה את האווירה של סיפור יוסף ואחיו. מגילת אסתר עצמה כתובה בסגנון המזכיר קומדיה קלאסית ומתרחשת ברובה במהלך משתה. הדמויות של המגילה הן שטוחות לחלוטין, וכל דמות משחקת תפקיד מאוד פשוט: אחשוורוש הוא תמים, המן הוא רשע ומרדכי הוא צדיק. כל העלילה מתרחשת במהירות, ומונעת על ידי פרטים חסרי הגיון לחלוטין: למה המלך החליט ברגע אחד להשמיד עם בממלכתו רק בגלל שיגעון של המן? ולמה, באותה מהירות, הוא משנה את דעתו ופוקד לתלות את המן עצמו על העץ שהכין למרדכי? המהירות בה העלילה מתפתחת, חוסר ההגיון שיש בסיפור המגילה והעובדה שרובם של ההחלטות החשובות מתרחשות במשתה, יוצרים במובן מסויים אווירה של אבסורד. אווירה של אבסורד זה דומה לאווירה של החלום של סיפור יוסף, ושניהם מרוחקים מהאווירה המציאותית-סיבתית אליה אנו רגילים בכתובים.

² "ויהי כדברה אל יוסף יום יום" ר' יודן בשם ר' בנימין אמר: בניה של רחל - נסן שוה וגדולתן שוה. נסן שוה - ויהי כדברה אל יוסף יום יום' - ויהי באמרם אליו יום ויום' (אסתר ג'), 'ולא שמע אליה' - 'ולא שמע אליהם' (אסתר ג'). וגדולתן שוה - 'ויסר פרעה את טבעתו' (בראשית מ"א) - 'ויסר המלך את טבעתו' (אסתר ח'), 'ויתן אותה על יד יוסף' - 'ויתנה למרדכי', 'וילבש אותו בגדי שש' - 'ונתון הלבוש והסוס וגו' ויקח המן וגו' (אסתר ו'), 'וישם רביד הזהב על צוארו' - 'ותשם אסתר את מרדכי על בית המן' (אסתר ח'), 'וירכב אותו במרכבת המשנה אשר לו' - 'וירכיבהו [על הסוס] ברחוב העיר', 'ויקרא לפניו אברך' - 'ויקרא לפניו ככה וגו' (אסתר ו') (בראשית רבא פרשה פ"ז, 1)

מעבר לאווירה הדומה בשני הסיפורים, יש דמיון רב בעלילה של שני הסיפורים: בשני הסיפורים הגיבורים מגיעים למקום הנמוך והמפחיד מכולם והקורא כבר בטוח שכבר אין תקווה, ופתאום ברגע אחד הכל מתהפך, והגיבורים עולים לגדולה ומנצחים. נקודת המפנה בשני הסיפורים היא שינתו של המלך. אצל יוסף פרעה ישן וחולם חלום, ומביאים את יוסף לפתרו, ובמגילה, שינתו של המלך נודדת ובשביל להרדים אותו מזכירים לו את מרדכי. אני רואה דמיון רב בין בגתן ותרש, שני סריסי המלך, לשני הסריסים שלנו; שר המשקים ושר האופים, שכל תפקידם הוא להזכיר למלך את מה ששכח³. ברגע שיוסף יוצא מהכלא פרעה מלביש אותו בבגדי מלכות מרכיב אותו בעיר וכולם קוראים לפניו "אברך" ממש כמו שמרדכי המנצח מובל ברחבי העיר בבגדי מלכות. רגע לפני אותו חלום שהפך הכול יש את אותו "חן" מופלא שיש אצל יוסף ואסתר, חן זה נותן תקווה ומכין אותנו לקראת המהפך, במיוחד מכיוון שהוא מופיע בנקודה הכי פחות צפויה.

יוסף כמידת היסוד

על פי פנימיות התורה, יוסף קשור למידת 'יסוד'. יסוד היא המידה שמחברת בין ששת המידות העליונות לבין המלכות. היא הצינור שמחבר בין שמים לארץ⁴, ודרכה מגיע כל ההשפעה מהעולמות העליונים לעולם שלנו.

בחינה זו של יוסף, כמידת היסוד המשפיעה לעולם, ניתן לראות בסיפורו המקראי. לא רק שיוסף מצליח בכל מקום שאליו הוא מגיע, אלא הוא מביא ברכה ושפע לסובבים אותו. לאורך הפרשות שעוסקות בו יוסף הופך למרכז והכול סובב סביבו. כשהוא בבית הסוהר כל האסירים תחת ידו, וכשהוא משנה למלך כל ארץ מצריים תלויה בו, ובו תלויים אחיו. אם נחזור להשוואה בין סיפור יוסף לסיפור המגילה, נוכל לראות נקודה השוואה נוספת, שאני רואה בה משמעות רבה. בתחילת המגילה כתוב שאחשוורוש הסיר את טבעתו מידו ונתנה להמן, ולאחר המהפך, לקראת הסוף, כתוב שהמלך הוריד את טבעתו ונתנה למרדכי. גם אצל יוסף כתוב שפרעה הוריד את טבעתו ונתנה על יד יוסף. בשלב זה אני רוצה לטעון משהו נועז.

אני חושב שיוסף מאחד בתוכו גם את מרדכי וגם את המן. יוסף מופיע גם בתור האח האוהב שנותן מגורים לאחיו וסולח לכל, ובתור המשביר שמאכיל את כל ארץ מצרים ומשפיע שפע בכל מקום אליו הוא נקלע; אבל גם בתור אדם אכזרי שנוקם באחיו ומכריח אותם לעבור את הסבל שהוא עבר⁵. אבל יותר מזה - יוסף הוא הגורם לבני ישראל לרדת למצרים, שם הם משתעבדים למשך כל כך הרבה זמן. אמנם אינו "משמיד הורג ומאבד" את כולם, והוא בכלל

³ גם השוואה זו כבר קיימת במדרש רבה (בראשית רבה פרשה פ"ח, מ"א, ג): "הקציף הקב"ה אדונים על עבדיהם ליתן גדולה לצדיקים: פרעה קצף על עבדיו ליתן גדולה ליוסף; עבדים על אדניהם ליתן גדולה לצדיק: קצף בגתן ותרש ליתן גדולה למרדכי."

⁴ "לך ה' הגדולה והגבורה והנצח וההוד, כי כל בשמים ובארץ (כל" הוא אחד מהכינויים של ספירת יסוד), לך ה' הממלכה"

⁵ "ויתאפק יוסף" לעומת "ויתאפק המן".

לא התכוון לכך, אבל זה בדיוק מה שהופך סיפור זה לכל כך עצוב. בגלל הגדולה של יוסף במצרים פרעה נותן לבני יעקב את ארץ גושן: "ויאמר פרעה אל יוסף... ארץ מצרים לפניך במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך" (בראשית מ"ז, ו'). יוסף ולא אחר גרם לדבר נורא; הוא מוריד אותם למקום הנמוך והטמא מכולם. לא חסרים במדרשים תיאורי זוועה של הסבל והעינוי שבני ישראל עברו שם.

בפרשה האחרונה בספר בראשית מסתיים הסיפור מלא הסוד של יוסף ואחיו. יוסף מצווה את האחים צוואה אחרונה ולאחר מכן מת, בדומה לצוואתו ומותו של יעקב. תמיד שאלתי את עצמי למה יוסף, שהיה כמעט הצעיר שבאחיו, מת לפני כולם, ויותר מזה, מהו עניינו של מעמד זה - בו עומדים ליד מיטתו ממש כמו אצל יעקב. נראה לי שכל פרטים אלו אינם מקריים, והם קשורים במהותו של יוסף. התפקיד של יוסף, כאחד מהרועים, היה להפוך את ההתגלות של ה' מההתגלות ליחידים ש"התהלכו את ה'" להתגלות לעם שלם. היה עליו לחבר בין שלושת המידות העליונות, אברהם יצחק ויעקב, למלכות, לעם. הוא יצר את עם ישראל. אם הוא לא היה מגיע למצרים ומוריד את בני יעקב לשם, אולי ההתגלות הייתה עוברת אליו, וממנו לבנו, אבל לעולם לא היה נוצר עם שיהיה מוכן למאורע המרכזי ביותר בהיסטוריה: קבלת התורה. ההתגלות של ה' במתן תורה, בו התגלה ישירות לעם שלם, הייתה ההוכחה היחידה שיש אפשרות לקשר כלשהו בין האדם לאל. דבר זה לא הוכח בעבר וגם לא בעתיד, ורק בזכות יציאת מצרים וקבלת התורה נוצרה אפשרות לקשר. לכן היה צריך לקחת את עצמות יוסף גם במדבר⁶, שכן עבודתו לא הסתיימה לגמרי במצרים והמשיכה במדבר.

"הנה צרפתיך ולא בכסף, בחרתיך בכור עוני"⁷ - הקב"ה צָרַף, יצר את ישראל, אבל לא בכור של אש כמו שצורפים כסף, אלא בכור של עוני. יוסף מת לפני אחיו כי הוא סיים את תפקידו. אין הוא חלק מבני ישראל, אין אפילו שבט על שמו, אבל האחים חייבים להמשיך לחיות במצרים. יוסף הכניס אותם לכור העוני שיתחיל לבעור רק לאחר שהוא ימות; ועכשיו לאחר מאתיים שנים של סבל יצא מבני יעקב עם שיוכל להיגאל ולקבל את התורה. בסופו של המעמד בו נפרד יוסף מהאחים, יוסף אומר שכל חייו היו מופקדים בידי אלוקים, וממשיך ואומר: "ואתם חשבתם עלי רעה אלוקים חשבה לטובה למען עשה כיום הזה להחיות עם רב"⁸. פסוק זה הוא מעין סיכום לסיפור יוסף, והוא זה שמציג אותו במלוא עוצמתו.

על החלום

שני הסיפורים, סיפור יוסף ואחיו, וסיפור המגילה, הם בעלי דמיון חיצוני - דמיון בעלילה. אולם יש גם קשר מהותי בין שני הסיפורים, הקשורה במהות הרוחנית של יוסף.

⁶ "ויקח משה את עצמות יוסף עמו" (שמות י"ג, י"ט)

⁷ ישעיה מ"ח, י'

⁸ בראשית נ', כ'

הבחינה של יוסף כעמוד היסוד, קשורה גם בדמותו של יוסף כדמות של 'יוסף בעל החלומות'. יוסף יודע לפתור את החלומות, משום שהוא יודע איך לקשר אותם לעולם גבוה יותר, בהם יש להם משמעות.

אם נדבר על הדברים באופן קיומי, ונתייחס למהותו יוסף מבחינה רוחנית, יש לדברים משמעות נרחבת יותר. העולם שלנו כולו הוא חלום, שבו מתקיימים ביחד דברים המנוגדים זה לזה בתכלית - ובאופן בולט ביותר, הטוב והרע שנמצאים שניהם מעורבים בעולם. יוסף, בתור עמוד היסוד, יודע להגיע ולחבר בין העולם שלנו לעולמות העליונים - להבין שבאמת בעולם הזה, כמו בעולם העליון, אין כלל חלוקה בין הטוב והרע, ושניהם משרתים את רצון ה' באופן שווה. הוא ידע לפתור את החלום של העולם הזה כי הוא תמיד הגיע לשורש - ליסוד הדבר בו אין עוד חלוקה בין חלום למציאות - בין העולם הזה לעולם העליון בו אין שקר.

זה גם מה שמגילת אסתר מגלה בכל עומקה ועוצמתה - שהעולם הזה הוא רק מסיבת מסכות. יש מסיכה של אחשוורוש ויש מסיכה של מרדכי ויש מסיכה של המן, אבל כל זה לא באמת - כל זה רק חלום. ובפורים מלמדים אותנו לצחוק מאותו חלום, ורק כך אולי נוכל להתמודד איתו. המחשבה שהטוב והרע הם אחד, היא מחשבה אבסורדית לחלוטין. ובפורים מלמדים אותנו לצחוק ממנה ולשתות עד שההבדלים יטשטשו ונוכל גם אנחנו להשתתף במסיבת התחפושות.

על בחינה קיומית זו, הנמצאת גם במהותו הרוחנית של יוסף, וגם במהותו של חג פורים, יש מטבע הדבר, הארות בספרי חסידות שונים. אני אביא שני מקורות שהאירו לי על הדברים, הראשון אצל רבי נחמן, והשני אצל האדמו"ר הזקן.

ר' נחמן (ליקוטי מוהר"ן, תורה ס"ב, ס"ד) מדבר על התמודדות עם שאלות שאין להן פיתרון כי הן באות מלכתחילה "מן החלל הפנוי". הן באות מן המקום בו האמת מפנה את מקומה לשקר ושניהם משמשים בה בערבוביה. במקום זה אין לאדם היכולת לפתור את השאלות הראשוניות כגון - איך יש אכזריות איומה בעולם? איך יכול להיות שאכפת לאל האין סופי אם אני אגיד "מודים דרבנן" או לא? איך יכול להיות שאני בכלל יכול לפנות אליו? לשאלות אלה, אומר ר' נחמן, לא ניתן למצוא תשובה ואפשר רק להאמין.

'אמונה' אצל ר' נחמן היא מושג עמוק מאוד. אמונה היא קפיצה לעולם שלפני הפירוד, לפני הצמצום. אמונה היא תנועה על האדם אל עבר האחדות, זאת היא שתיקה, כך הוא כותב, שנמצאת מעל לחלוקה של מילים ואותיות. זה חוסר רצון להתעסק בפרטים, שמשקעים את האדם בחוסר ודאות ובשקר. לא משנה איזה תשובות יינתנו לשאלות כאלה, הם רק ייצרו עוד ועוד קושיות. אנשים שלא יכולים להאמין יהיו לעולם אומללים, כי הספקות וריבוי של השקרים שממלאים את העולם יקרעו אותם לגזרים.

"כי האמת הוא אחד, למשל על כלי כסף כשאומרים עליו שהוא כלי כסף הוא האמת, אבל כשאומרים עליו שהוא כלי זהב הוא שקר, נמצא שהאמת הוא אחד כי אי אפשר לומר אמת רק שהוא כלי כסף לא יותר. אבל השקר הוא הרבה כי אפשר לומר שהוא כלי זהב וכלי נחשת ושאר שמות"

(תורה נ"א)

האמונה היא זינוק אל עומק הדברים, והיא היכולת לעשות שלום בתוך עולם של פירוד. רק הצדיק, אומר ר' נחמן, מחויב שכן זאת היא עבודתו, להתמודד עם שאלות אלה ו"להעלות נשמות שנפלו לשם" הצדיק יודע לאחד בין הקצוות המפורדים ולהעלות אותם למקורם.

במאמר "היינו כחולמים" (תורה אור, וישב כ"ח, א') האדמו"ר הזקן מתייחס לבעיה דומה. עיקר השאלה שלו, שהיא לדעתי אחת השאלות העיקריות שמעסיקות את החסידות, היא איך יכול להיות שרגע אחד "בתפילה מעורר את האהבה עד שתחפץ להתפשט מלבושיה וכו' לדבקה בו יתברך מחמת התבוננותו ביחודא עילאה וביחודא ותתאה, ואף על פי כן אחר התפילה חולפת ועוברת האהבה" - איך יכול אדם להתפלל אם יודע שתפילתו אינה אמת כלל, ושכל עוד הוא בן אדם, תמיד אחרי התפילה הוא יחזור למלחמה ביצריו האפלים, והתפילה לא באמת שינתה דבר. לא ברור לנו איך יכולים לשכון בתוך אותו אדם רעיונות ורגשות נשגבים וטהורים, המתבטאים בתפילה, לצד עוצמה גדולה של אכזריות ושנאה חסרות גבולות, המתגלה בו בעיתים אחרות?

התשובה שהוא נתן דומה מאוד לר' נחמן (סליחה על ההשוואה):

"והנה אחר הדברים והאמת האלה לא יפול לב האדם עליו, לומר כי ההתעוררות שבתפילה והתבוננותו הן דמיונות שוא, שהרי הוא כמו החלום שהוא כוח המדמה שמחבר ב' הפכים... באמת הנה בחינת חלום זה שורשו למעלה ויסודתו בהררי קודש... שם אין התחלקות כלל ושם כל הדברים המתפרדים למטה מחוברים וכלולים יחד ולא נראה שום פירוד והתחלקות ביניהם"

(תורה אור, וישב כ"ח, א')

האדמו"ר הזקן אומר שבעולמות העליונים אין כלל חלוקה בין למעלה למטה, או אמת ושקר. יוצא שגם שם יש מעין חלום, כי שם הטוב והרע מעורבבים וכלולים זה בזה, ולכן כאן, בעולם הגלות, צריך רק לדעת לראות מבעד לחלום ולהבין איך בשורש אין חלוקה לטוב ולרע. ולכן, מסיים המאמר, יוסף, שהוא המנהיג של ישראל בזמן הגלות, נקרא "בן פורת" מלשון שפותר ותופר ומחבר ומשלים בין הפכים. וזה הוא תפקידו של יוסף שהוא אחד משבעת הרועים.

סיכום

במאמר זה עסקתי בדמותו של יוסף. תחילה ניסיתי להבין את המבנה הספרותי של סיפור יוסף בתורה, והראיתי את ההקבלה לסיפור מגילת אסתר ואת המבנה התיאטראלי של שני הסיפורים. מתוך השוואה זאת הגעתי למחשבות על מהותו של יוסף, הכולל בתוכו גם את התפקיד של מי שמוריד את בני ישראל לגלות מצרים וגם את התפקיד של מי שבזכותו נוצר עם ישראל שקיבל את התורה.

חלקו השני של המאמר עסק בתפקידו של יוסף מבחינה קיומית. יוסף הוא 'בעל החלומות', ומבחינה פנימית, הדבר קשור ביכולת לחשוף את טבעו האמיתי של העולם, מבעד לחלום ומבעד למסכה. הרחבתי בדברים אלו והארתי אותם באמצעות מקורות חסידיים.

שני החלקים של המאמר מרכיבים יחד עיסוק שלם בדמותו של יוסף - כדמות היסטורית, וכדמות נצחית. כדמות הקשורה לכל עם ישראל, וכבחינה רוחנית אצל כל אדם פרטי. אני מקווה שיש בדברים אלו להאיר על דמותו המורכבת של יוסף, ולהגיע להבנה בתפקידו כאחד משבעת הרועים.